

قدم به قدم، همراه دانشجو...

WWW.GhadamYar.Com

جامع ترین و به روز ترین پرتال دانشجویی کشور (پرتال دانش)
با ارائه خدمات رایگان، تحصیلی، آموزشی، رفاهی، شغلی و...
برای دانشجویان

- ۱) راهنمای ارتقاء تحصیلی. (کاردانی به کارشناسی، کارشناسی به ارشد و ارشد به دکتری)
- ۲) ارائه سوالات کنکور مقاطع مختلف سالهای گذشته، همراه پاسخ، به صورت رایگان
- ۳) معرفی روش‌های مقاله و پایان‌نامه نویسی و ارائه پکیج‌های آموزشی مربوطه
- ۴) معرفی منابع و کتب مرتبط با کنکورهای تحصیلی (کاردانی تا دکتری)
- ۵) معرفی آموزشگاه‌ها و مراکز مشاوره تحصیلی معتبر
- ۶) ارائه جزووات و منابع رایگان مرتبط با رشته‌های تحصیلی
- ۷) راهنمای آزمون‌های حقوقی به همراه دفترچه سوالات سالهای گذشته (رایگان)
- ۸) راهنمای آزمون‌های نظام مهندسی به همراه دفترچه سوالات سالهای گذشته (رایگان)
- ۹) راهنمای آزمون‌های کارشناسان رسمی دادگستری به همراه سوالات سالهای گذشته (رایگان)
- ۱۰) آخرین اخبار دانشجویی، در همه مقاطع، از خبرگزاری‌های پر بازدید
- ۱۱) معرفی مراکز ورزشی، تفریحی و فروشگاه‌های دارای تخفیف دانشجویی
- ۱۲) معرفی همایش‌ها، کنفرانس‌ها و نمایشگاه‌های ویژه دانشجویی
- ۱۳) ارائه اطلاعات مربوط به بورسیه و تحصیل در خارج و معرفی شرکت‌های معتبر مربوطه
- ۱۴) معرفی مسائل و قوانین مربوط به سربازی، معافیت تحصیلی و امریه
- ۱۵) ارائه خدمات خاص ویژه دانشجویان خارجی
- ۱۶) معرفی انواع بیمه‌های دانشجویی دارای تخفیف
- ۱۷) صفحه ویژه نقل و انتقالات دانشجویی
- ۱۸) صفحه ویژه ارائه شغل‌های پاره وقت، اخبار استخدامی
- ۱۹) معرفی خوابگاه‌های دانشجویی معتبر
- ۲۰) دانلود رایگان نرم افزار و اپلیکیشن‌های تخصصی و...
- ۲۱) ارائه راهکارهای کارآفرینی، استارت آپ و...
- ۲۲) معرفی مراکز تایپ، ترجمه، پرینت، صحافی و ... به صورت آنلاین
- ۲۳) راهنمای خرید آنلاین ارزی و معرفی شرکت‌های مطرح
- ..... (۲۴)

WWW.GhadamYar.Ir

۰۹۱۲ ۳۰ ۹۰ ۱۰۸

WWW.PortaleDanesh.com

باما همراه باشید...
WWW.GhadamYar.com

WWW.GhadamYar.Org

۰۹۱۲ ۰۹ ۰۳ ۸۰۱

بسم الله الرحمن الرحيم

عنوان مقاله:

مروری بر حقوق متهم و سازش با وی در نظام حقوقی ایران

نویسنده : غفاری، هدی

عباسی کلیمانی، عاطفه

تهیه کننده: بهنام اسدی

دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد (گرایش

حقوق خصوصی) دانشکده تحصیلات تکمیلی کرمانشاه

مدیر سایت جامع کتب و مقالات و جزوای حقوقی در تمام مقاطع

زمستان 1391

www.ghanonyar.ir

چکیده

برقراری عدالت کیفری یکی از مهمترین آرزوهای بشر در طول تاریخ بوده که تحقق آن در پرتو برگزاری دادرسی عادلانه مبتنی بر فراهم نمودن حق دادخواهی و دفاع ممکن خواهد شد. از منظر حقوق موضوعه، اصل 34 ق.ا.ج.حق دادخواهی را به رسمیت شناخته و ضمانت اجرای تخلف از این اصل را که منجر به سلب حقوق اساسی فرد می‌شود، در ماده 570 ق.م.ا پیش‌بینی کرده است. همچنین بند 3 ماده 2 میثاق حقوق مدنی و سیاسی مصوب 1966، مواد 7 و 10 اعلامیه جهانی حقوق بشر و شهروند، بند ب ماده 19 بیانیه قاهره نیز به این حق اشاره نموده‌اند.

در این مقاله به طور اختصاصی به حقوق متهم در جریان برگزاری عادلانه اشاره می‌گردد. لیکن از آنجا که حقوق متهم فرع بر حقوق شاکی بوده است و در واقع قانونگذار اولاً و بالذات احراق حقوق مدعی یا شاکی را مد نظر قرار داده؛ ثانیاً و بالعرض حقوق متهم را نیز ملحوظ داشته است، لذا در قوانین بسیاری از کشورها در راستای تضمین حقوق شاکی به عنوان متضرر از جرم، راهکارهایی پیش‌بینی شده که در ضمن مقاله مباحث فوق مورد بررسی قرار گرفته و نتایجی ارائه می‌گردد.

کلمات کلیدی:

عدالت کیفری، اصل برائت، آزادی‌های فردی، حقوق متهم، شاکی خصوصی، دادخواهی، دفاع

چکیده

برقراری عدالت کیفری یکی از مهمترین آرزوهای بشر در طول تاریخ بوده که تحقق آن در پرتو برگزاری دادرسی عادلانه مبتنی بر فراهم نمودن حق دادخواهی و دفاع ممکن خواهد شد. از منظر حقوق موضوعه، اصل 34 ق.ا.ج.حق دادخواهی را به رسمیت شناخته و ضمانت اجرای تخلف از این اصل را که منجر به سلب حقوق اساسی فرد می‌شود، در ماده 570 ق.م.ا پیش‌بینی کرده است. همچنین بند 3 ماده 2 میثاق حقوق مدنی و سیاسی مصوب 1966، مواد 7 و 10 اعلامیه جهانی حقوق بشر و شهروند، بند ب ماده 19 بیانیه قاهره نیز به این حق اشاره نموده‌اند.

در این مقاله به طور اختصاصی به حقوق متهم در جریان برگزاری عادلانه اشاره می‌گردد. لیکن از آنجا که حقوق متهم فرع بر حقوق شاکی بوده است و در واقع قانونگذار اولاً و بالذات احراق حقوق مدعی یا شاکی را مد نظر قرار داده؛ ثانیاً و بالعرض حقوق متهم را نیز ملحوظ داشته است، لذا در قوانین بسیاری از کشورها در راستای تضمین حقوق شاکی به عنوان متضرر از جرم، راهکارهایی پیش‌بینی شده که در ضمن مقاله مباحث فوق مورد بررسی قرار گرفته و نتایجی ارائه می‌گردد.

وازگان کلیدی

عدالت کیفری، اصل برائت، آزادی‌های فردی، حقوق متهم، شاکی خصوصی، دادخواهی، دفاع

خاستگاه حقوق متهم در اندیشه اسلامی

توجه به حقوق متهم و شاکی از موضوعات مهم در عرصه حقوق موضوعه تلقی می‌شود. این مسأله به صورتی دقیق در سیستم قانونگذاری اسلامی بر مبنای اصل کرامت انسان و اصل عدالت و امنیت مورد توجه خاص قرار گرفته است. قرآن خداوند برای شما شهری را الکو معرفی کرده که در آن امنیت بسیار حکم‌فرما بود و «گریم در این زمینه می‌فرماید مردم آن در آسایش و اطمینان زندگی می‌کردند و از هر جانب روزی فراوان به آنان می‌رسید»^[1] (نحل، 112).

بی‌گمان تحقق عدالت و امنیت در جامعه با توجه به پیوند وثيق آن با مقوله تأمین امنیت قضایی شهروندان همواره از دغدغه‌های اجتماعی پیشوایان آسمانی و نیک‌اندیشان عالم بوده است.

چون بین مردم حاکم شوید به «خداوند متعال در بیانی بلیغ به اجرای عدالت در امر قضاوت فرمان داده، می‌فرماید عدالت داوری کنید»^[2] (نساء، 58).

امیر مؤمنان در ضرورت امارت برای حفظ عدالت و امنیت در خطبه 40 نهج البلاغه می‌فرماید «برای مردم حاکمی لازم است، چه نیکوکار و چه بدکار، که مؤمن در عرصه حکومت او به راه حقش ادامه دهد و کافر بهره‌مند از زندگی گردد. راه‌ها به سبب او امن گردد و در امارت وی حق ناتوان از قوی گرفته شود تا مؤمن نیکوکار راحت شود و مردم از شر بدکار در امان گردد»^[3] (انصاریان، 1378، خ 40، ص 114).

مفهوم عدالت

راغب اصفهانی در کتاب «مفہدات» عدل را به معنای مساوات دانسته است:

عدل تقسیم کردن به طور مساوی است و از این رو گفته شده است آسمان و زمین بر پایه عدالت استوار شده است برای آگاهی دادن به اینکه اگر یک رکن از چهار رکن جهان از ارکان دیگر بیشتر یا کمتر باشد جهان مقتضای حکمت و نظم نخواهد بود» (راغب اصفهانی، 1372هـ، ذیل ماده عدل).

علامه طباطبایی(ره) نیز عدالت را این گونه تعریف کرده‌اند «عدالت حق هر صاحب حق را از نیروها به او دادن و در نیز در سیره (ع)، ص 371). پیشوای متقیان حضرت علی 1366 جایگاه مناسب خود قرار دادن است»^[1] (طباطبایی، قضایی خویش در جهت تحقیق عدالت و حفظ حقوق متهمان تشریفات و آین دادرسی ویژه‌ای داشتند که در ذیل به آنها اشاره می‌شود

(u) نگاهی به اصول حاکم بر سیستم دادرسی امام علی

خطاب به خلیفه دوم فرمود سه (u) نقل شده است که حضرت علی (u) – اصل تساوی افراد در برابر قانون؛ از امام صادق¹ چیز است که اگر آنها را حفظ کنی و به آنها عمل نمایی، تو را از دیگر امور کفايت می کند و اگر آنها را ترک کنی، هیچ فرمود اقامه حدود بر دور و نزدیک، (u) کار دیگری برای تو نفعی ندارد. عمر گفت یا بالحسن آنها کدامند. امام علی حکم به کتاب خدا در حال خشنودی و خشم و تقسیم عادلانه میان سیه و سرخ. عمر گفت سوگند که کوتاه و رسا گفتی ((ابن شهر آشوب، 1417 هـ، ص 141).

– اصل تساوی افراد در برابر دادگاه؛ اصل تساوی افراد در برابر دادگاه که در فقه به وجوب تسویه بین خصمین معروف² است، به معنای تساوی طرفین در اجرای قانون و رعایت همه تشریفات رسیدگی به دعواست. در روایتی از حضرت کسی که قضاؤت می کند باید اشاره ااش، نگاهش و نشستنش نسبت به طرفین برابر «نقل شده است که فرمودند (u) علی (کلینی، 1411 هـ، ج 7، ص 413) [باشد»].

حقوق متهم در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

امنیت عبارت است از «اطمینان خاطری که بر اساس آن، افراد در جامعه ای که زندگی می کنند در حفظ جان، حیثیت و هاشمی، 1384، ص 276). لذا تحقق این حق مستلزم وجود دو) «حقوق مادی و معنوی خود یعنی و هراسی نداشته باشند تضمین اساسی است. ۱- تضمین امنیت افراد در مقابل هر نوع تعرض غیرقانونی؛ ۲- تضمین امنیت شهروندان از طریق حمایت هایی که توسط جامعه برای هریک از اعضای خود به منظور حفظ حقوق و آزادی های افراد اعمال می شود (همو). به این ترتیب امنیت برای افراد و دولت ایجاد تکلیف می کند. بدین معنی که افراد مکلفند حقوق مادی و معنوی یکدیگر را مورد احترام قرار دهند و دولت نیز موظف است اولاً – با وضع قانون و تأسیس تشکیلات اداری و قضایی برای مردم ایجاد امنیت کند؛ ثانیاً – خود نیز با تسلیم در برابر اصل حاکمیت قانون، حقوق و آزادی های شهروندان را محترم شمرد و به آن تعرض ننماید (همو، ص 277).

قانون اساسی ایران نیز تأمین حقوق همه جانبه افراد اعم از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه را از وظایف کلی دولت محسوب نموده و در فصل سوم (حقوق ملت) با ذکر جلوه هایی از حق بنیادین امنیت، تضمین هایی را برای احیا و استمرار آن مقرر داشته است. یکی از مهمترین شعبه های این حق، حق دفاع متهم از خویش در رد دعوی یا اتهام های ناروا نزد مراجع قضایی است.

به عبارت دیگر حق دفاع، حقی است که به موجب آن شخص می تواند رفتار مجرمانه یا ادعاهای حقوقی علیه خود را که بر اساس شکایت اشخاص و یا از سوی مقامات ذی صلاح انتظامی و قضایی به وی منتبه گردیده، با همه امکانات و طرق مؤذن زادگان، 1377، ص 3). برای تحقق دادرسی عادلانه نیاز مند اجرای اصول و قواعد چندی (قانونی رد و انکار نماید در مراحل پنج گانه آیین دادرسی یعنی کشف جرم، تعقیب، تحقیقات مقدماتی، دادرسی و اجرای حکم هستیم. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حمایت از حق دادخواهی و دفاع برای شهروندان از طریق دادگستری شایسته، استقلال

قضایی و مسؤولیت قضات و دستگاه قضایی و عدالت کیفری از طریق اجرای اصل برائت، تعقیب قانونی و اصل محاکمه عادلانه در ق.ا.ج.ا.1 تضمین گردیده است. در ادامه این حقوق به نحوی مبسوط با عنایت به قانون اساسی، قوانین آیین دادرسی و مجازات اسلامی جمهوری اسلامی ایران خواهیم پرداخت

حقوق متهم در مرحله کشف جرم

کشف جرم عبارت است از اطلاع از وقوع جرم برای حفظ آثار و دلایل موجود، دستگیری متهم و جلوگیری از فرار وی و نیز جمع آوری اطلاعات مربوط به بزه ارتکابی انجام می شود. این امر زیر نظر مقام قضایی بر عهده ضابطان دادگستری است. متهم در این مرحله دارای امتیازها و حقوق ذیل است که او را در برابر تعرض پلیس باز می دارد:

– احضار یا جلب متهم به وسیله احضار نامه یا برگه جلب؛ اصولاً احضار یا جلب متهم به وسیله احضار نامه یا برگه جلب و به اختیارات پلیس در مرحله کشف جرم با تمیز جرایم مشهود و غیرمشهود. موجب دستور مقام قضایی امکان پذیر است متفاوت است. بر اساس ماده 24 ق.ا.ج.ا.5.د.ع.ک در جرایم مشهود مأموران پلیس حق دخالت داشته و به جهت حفظ آثار جرم و دستگیری متهم اقدام و متهم را ظرف 24 ساعت نزد مقام قضایی حاضر می نمایند.

– منع تعقیب و توقيف خودسرانه؛ پس به همان اندازه که دولتها متوجه به احترام به حقوق و آزادی های افرادند، مبارزه با مجرمان برای حفظ نظم جامعه نیز از اهم تکاليف حکومتی به شمار می رود. اما در تلفیق بین حرمت اشخاص و نظم جامعه باید توجه داشت که آزادی به عنوان حق طبیعی رایج و متدائل است و تعرض به نظم جامعه امری استثنایی به شمار می رود که در این صورت تعقیب و دستگیری افراد متعرض باید منطقی، توجیه پذیر و بر اساس ضوابط قانونی باشد (هاشمی، 1383، ص 188). مطابق با صدر اصل سی و دوم قانون اساسی «هیچ کس را نمی توان دستگیر کرد مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می کند».

شخص توقيف شده با استناد به مواد 572 ق.ا.م.[1] که ضمانت اجرای کیفری توقيف غيرقانونی افراد توسط ضابطان دادگستری یا مأموران نیروی انتظامی و فرد ممتنع از رسانیدن تظلمات فرد توقيف شده به مقامات ذی صلاح می باشد، حق شکایت علیه فرد خاطی را دارد.

– اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها، افراد را تنها می‌توان برای ارتکاب اعمالی که در قانون دارای ضمانت اجرای عدالت حکم می کند تا در جهت مصونیت جان و مال و حیثیت. مجازات یا اقدامات تأمینی است، مورد تعقیب قرار داد افراد از تعرض، هیچ عملی جرم محسوب نشود مگر آنکه قبل از موجب قانون جرم تلقی شده و مجازاتش نیز تعیین شده باشد. به موجب اصل 169 ق.ا.ج.ا. هیچ فعل یا ترک فعلی به استناد قانونی که بعد از آن وضع شده است، جرم محسوب نمی شود و همچنین اصل 38 نیز مقرر می کند «حكم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد».

این اصل در ماده 638 ق.م. که اعمال حرام علی را که نفس آن قابل جرم نبوده ولی عفت عمومی را جو بجهد
می‌کند، قابل مجازات دانسته، نقض گردیده است.

– احترام به حیثیت ذاتی افراد؛ متهم حق برخورداری از رفتاری منطبق با حیثیت ذاتی انسان را دارد. قانون اساسی در اصل 39 مقرر می‌دارد هر کسی که به حکم قانون دستگیر، بازداشت، زندانی یا تبعید شده به هر صورت که باشد، ممنوع و موجب مجازات است.

– حق سکوت؛ امروزه در بسیاری از کشورهای جهان نه تنها حق سکوت متهم به رسمیت شناخته شده بلکه پلیس قضایی مکلف است پس از احضار یا جلب متهم علاوه بر استعلام هویت و اعلام صريح اتهام، متذکر شود که متهم الزامی به پاسخگویی ندارد؛ اما اگر حرفی بزند، ممکن است در صورت جلسه درج گردیده، متعاقباً علیه وی استفاده شود. این حق در راستای اعطای آگاهی به متهم در خصوص اظهارات نسنجدیده‌ای است که ممکن است وی بیان کند. طبق ماده 29 «ق.آ.د.ک قاضی مکلف است قبل از آغاز تحقیقات به متهم اعلام نماید «مواظف اظهارات خود باشید».

– تمهیم اتهام؛ هر متهمی باید از ماهیت جزایی جرم خود قبل از شروع تحقیقات مطلع گردد تا بدین وسیله بتواند وسائل دفاع مناسب را تهیه نماید. از این حق تحت عنوان حق تمهیم اتهام یاد می‌شود و باید در برگ احضاریه قید گردد. و به محض حضور متهم در نزد پلیس، به وی اعلام گردد که اتهام او چیست؟

اصل سی و دوم در این رابطه چنین مقرر می‌کند «موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافصله کتاباً به متهم ابلاغ و تمهیم شود».

حقوق متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی

در این مرحله، که مهمترین مرحله دادرسی است و بنیان پرونده جزایی را تشکیل می‌دهد، سه گروه از اعمال انجام می‌گیرد:

الف – جمع آوری ادله له و علیه متهم

ب – اقدام‌های لازم برای جلوگیری از فرار یا مخفی شدن متهم از طریق صدور قرار تأمین متناسب

ج – اظهارنظر درباره جرم ارتکابی در قالب یکی از قرارهای منع تعقیب،

موقوفی تعقیب یا قرار مجرمیت

البته در این مرحله نیز باید اصول مربوط به احضار یا جلب متهم و غیره که قبل آمد به علاوه موارد زیر رعایت گردد:

الف – حق همراهی توسط وکیل دادگستری؛ متهم باید حق داشته باشد که به اتفاق یک وکیل نزد مقام تحقیق‌کننده حاضر شود. تحقیقات باید در حضور وکیل به عمل آید و محترمانه تلقی نشود. در موارد کاملاً استثنایی نیز که بازپرس اخذ پاره‌ای از توضیحات را بدون حضور وکیل ضروری بداند، باید پس از تصویب دادستان اجازه این کار از دادگاه صالح (کسب شود. در اولین فرصت مناسب باید این امر بر طرف گردد (شیرازی، ۱۳۷۲، ص ۷).

ب – اعطای فرست کافی برای دفاع؛ حق دفاع از طبیعی ترین حقوق فردی است؛ لذا در طول مدت تحقیقات مقدماتی و دادرسی و قبل از صدور حکم، باید فرست کافی به متهم جهت تدارک وسایل دفاعی داده شود. در صورتی که متهم بازداشت شود، امکان تهیه اسناد و مدارک و گفتگو با شوود به وی اعطا شود و در دادگاه نیز از فرست کافی برای رد اتهام‌های وارد استفاده کند و حق پژوهش خواهی و فرجام برای وی تضمین شود و بین تاریخ وقوع بزه و محکومیت قطعی بزهکار باید فاصله‌ای معقول و مناسب وجود داشته باشد.

ج – قواعد حاکم بر جمع آوری ادله؛ مصونیت زندگی خصوصی متهم از جمله مسائل مهمی است که باید به دقت مورد توجه مقامات قضایی و ضابطان دادگستری قرار گیرد؛ زیرا کوچکترین مسامحه در جمع آوری ادله و کشف جرم موجب تضییع حقوق و آزادی‌های اساسی متهم می‌شود. امروزه علومی مثل انگشت‌نگاری، اسلحه‌شناسی، تشخیص هویت ژنتیکی و استفاده از کامپیوتر در جهت شناسایی متهم از چنان تحول و پیشرفتی برخوردارند که ضریب اطمینان بالایی را در زمینه کشف دقیق و سریع جرم ایجاد می‌نمایند. باید توجه داشت ضرورت رعایت حقوق دفاعی متهم در مقطع کشف جرم – اصل برآئت؛ ایجاد می‌نماید که از پیشرفت‌های علمی و تکنولوژیک غیراصولی و غیرانسانی استفاده نشود. در واقع اصل برآئت به عنوان یکی از اصول پیشرفته و مهم در دعاوی کیفری شناخته شده است که علاوه بر مقررات بین‌المللی در قوانین کلیه کشورها به ویژه در قوانین اساسی به صور مختلف پیش‌بینی شده است.

لذا باید این اصل به نحوی تضمین شود که جلوی تجاوزات خودسرانه مأموران دولت را بگیرد. هر چند برخی مواقع مصالح و منافع ملی و حفظ ثبات و صلح و آرامش مجوز صدور برخی بازداشت‌های است، اما باید این موارد به نحو دقیق و کاملی در موارد اضطراری ملی و کوتاه مدت صورت پذیرد.

ق.۱.ج.۱.۱ نیز در اصل ۳۷ با صراحت اعلام می‌دارد اصل برآئت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد.

– منع شکنجه؛ در طول تاریخ افرادی بوده‌اند که با اصالت بخشیدن به اجتماع و منفعت جمیع و مصالح حکومت، حقوق و آزادی‌های فردی را به دست فراموشی سپرده‌اند. از این رو هنگامی که تعارضی میان منافع دولت از جمله حفظ آن با مصالح انسانی مانند احترام به حقوق و آزادی‌های فردی پیش می‌آید، از انکار این حقوق و فدا کردن آن هیچ ابایی ندارند. شیوه حل این تعارض زمانی نگران‌کننده است که مسئله شکنجه به میان می‌آید.

به موجب اصل ۱۳۸ ق.۱.ج.۱.۱ «هر گونه شکنجه برای گرفتن اقرار یا کسب اطلاع ممنوع است و اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است».

علاوه بر هر گونه اذیت یا آزار بدنی فرد که اعلای شکنجه می‌باشد، انجام هر اقدامی که عرفاً اعمال فشار روانی بر زندانی تلقی شود، نیز می‌تواند از مصاديق شکنجه باشد، هم چون نگهداری زندانی به صورت انفرادی یا نگهداری بیش از یک نفر در سلول انفرادی، چشم‌بند زدن به زندانی در محیط زندان و یا بازداشتگاه، بی‌خوابی دادن به زندانی و باز جویی در شب، فحاشی، به کار بردن کلمات رکیک، فشار روانی به زندانی از طریق اعمال فشار به اعضای خانواده زندانی، ممانعت از ملاقات متهم با وکیل و ممانعت از انجام فرایض مذهبی که تماماً نقض حقوق و آزادی‌های انسانی می‌باشد.

تزریق انواع مواد مخدر و خواب آور^[1] به بدن متهم که موجب می‌شود وی مکونات قلبی خود را بدون اراده بیان نماید اصل 38 ق.ا.ج.ا.ین امر را به خوبی مورد التفات قرار داده .⁽⁸⁾نیز از انواع شکنجه و ممنوع است (سرشار، 1371، ص. است.

– مکانیزم‌های محو انواع شکنجه؛ برای تضمین جلوگیری از اجرای شکنجه و حمایت از بازداشت‌شدگان و مأموران ³ انتظامی که تحت امر مقامات مافوق ممکن است متولّ به شکنجه شوند، مکانیزم‌هایی پیش‌بینی شده است. از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود

الف – محکومیت رسمی شکنجه

ب – محدودیت مدت اخفای متهم

ج – منع شکنجه به موجب قوانین ملی

د – بازدید منظم از بازداشتگاهها

هـ – ابلاغ حقوق بازداشت‌شدگان

و – تفکیک وظایف بازداشت‌کنندگان و بازجویان

ز – بی‌ارزش و بی‌اعتبار شناختن اظهارات زیرشکنجه

ح – آموزش مجریان قانون

ط – جبران خسارت

پروتکل اختیاری میثاق حقوق مدنی و سیاسی به کمیته حقوق بشر اجازه داده تا به شکایات مدعی شکنجه شدن رسیدگی کند. این امر کمک شایانی به دولتها برای حفظ احترام به حقوق اتباعشان می‌کند

ی – الحقاق به معاهدات و تصویب اسناد بین‌المللی

قطعنامه سازمان ملل مربوط به نظام نامه رفتاری برای مسؤولان اجرای قانون ۱۹۷۹م و مصوبه شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل مربوط به مجموعه قواعد حداقل برای رفتار با بازداشت شدگان ۱۹۵۷م از دولت‌ها خواسته تا با استفاده از معیارهای مندرج در آنها محدوده وظایف مأمورانی را که به نحوی با بازداشت شدگان در ارتباطند، تعیین کنند.

– منع مداخله خودسرانه در مسکن، زندگی خصوصی، مراislات؛ در قوانین ایران بر ضرورت احترام به حریم خصوصی^۳ تأکید شده که از جمله می‌توان به ماده ۵۸۲ ق.م.اشاره نمود که بازرسی و نرساندن نامه‌ها و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات، تلگراف و تلکس، سانسور و عدم مخابره آنها و استراق سمع و هر گونه تعسیس را ممنوع کرده، مگر آنکه به حکم قانون صورت گیرد.

– صدور قرار تأمین متناسب با اتهام و وضعیت متهم؛ از جمله مهمترین اقدامات مقام قضایی در مرحله تحقیقات مقدماتی^۴ ۱.ک [۱] عبارتند از التزام به حضور با قول شرف؛ التزام به حضور با . صدور قرار تأمین می‌باشد که در ق.آ. د. د. ع.۱. تعیین وجه التزام؛ اخذ کفیل با تعیین وجه الکفاله؛ اخذ وثیقه؛ بازداشت موقت

قرار بازداشت موقت مهمترین و شدیدترین اقدام تأمینی نسبت به آزادی‌های فردی است که در مدت تحقیقات مقدماتی و کاه تا پایان رسیدگی به شرطی که کمتر از حداقل حبس باشد، ادامه می‌یابد و اقدامی مغایر با اصل برائت است (ماده ۳۴۴ آ.د.ک)، چرا که زندان جایگاه مجرمان محکومیت یافته است. از معایب این قرار تأمین می‌توان به سلب آزادی فرد، ایراد ضرر و زیان مادی و معنوی به متهم، از دست دادن شغل و از هم گسیختگی خانواده وی اشاره نمود.

در حقوق ایران بر اساس مواد ۱۳۰ ق.آ.د.ک و ۳۶ آیین نامه دادسراهای دادگاه‌های ویژه روحانیت در صورت تخلف بازپرس از این شرایط وی قابل تعقیب انتظامی و محکومیت از درجه ۴ به بالا خواهد بود.

با توجه به اهمیت بازداشت موقت که نوعی سلب آزادی است، رعایت شرایطی الزامی است که باید در متن قوانین آیین دادرسی مورد تقدیم قرار گیرد که از آن جمله موارد زیر بیان می‌گردد

در صدور قرار بازداشت موقت باید نظر موافق دادستان کسب گردد و در صورت اختلاف نظر بین دادستان و بازپرس، باید دادگاه صالح حل اختلاف نماید.

قرار بازداشت متهم و حق اعتراض به آن باید به وی ابلاغ گردد و دفتر مخصوصی جهت ثبت مشخصات افراد بازداشت شده و تاریخ شروع بازداشت آنان باید در بازداشتگاه موجود باشد. این مدت باید در صورت محکومیت وی به زندان در رابطه با همان جرم در ایام محکومیت احتساب گردد. متهم حق دارد از قرار صادر شده شکایت کند و این حق متهم نیز حق دارد از مقام باید در متن قرار تصریح گردد. هر زمان علت توکیف، زایل شود باید از توکیف رفع اثر گردد. قضایی تقاضا کند تا در صورت رفع علت بازداشت، قرار آزادی او را صادر نماید

اگر بازپرس قرار منع تعقیب صادر نماید یا دادگاه او را تبرئه کند، در ضمن همان قرار یا حکم قرار تأمین الغا می‌شود. اینکه متهم در بازداشت است، برای تسریع در دادرسی و حفظ حقوق وی باید در کیفرخواست دادستان قید و تصریح گردد.

بازداشتی، حق دارد از وسائل خواب، بهداشت، آموزش و پرورش و تربیت بدنی برخوردار باشد. فرایض دینی خود را انجام بدهد و از برنامه تقویحات سالم مورد تأیید مسؤولان استفاده کند. از غذای زندان که طبق برنامه و به تناسب فصل تهیه می شود، بهره برد و چنانچه بیمار است با تجویز بیشک از غذای خاص بیماران استفاده کند؛ لباس مخصوص زندان را بپوشد که لباس متهم و محکوم با علامت خاص مشخص و متمایز است. در مورد نگهداری یا ارسال وجوده نقدی و لوازم شخصی او به افراد مورد نظر وی اقدام لازم به عمل آید و در حدود ضوابط در خواست انتقال نماید.

زندانیان زن، می توانند اطفال خود را تا دو سال تمام همراه داشته باشند دو تا پنج سال منفک و در مهد کودک نگهداری می گردند یا به مؤسسات نگهداری اطفال سپرده می شوند. بازداشتی جز به درخواست خود و با موافقت دادستان ملزم اطفال به کار نیست

امروزه در بسیاری از کشورهای مترقبی جهان توجه قانونگذاران به این امر معطوف شده است که علاوه بر در نظر گرفتن حقوق و منافع متهم زندان‌ها را از وجود متهمانی که منتظر فرا رسیدن زمان محاکمه خود هستند، حتی المقدور خالی کنند. برای این منظور از کنترل قضایی استفاده می نمایند که به معنای جایگزین ساختن امکانات و تأمینات متنوع دیگر به جای بازداشت می باشد. به کار گیری آنها در کشورهایی چون فرانسه، آلمان، بلژیک و ایتالیا معمول است

— اظهار نظر نهایی؛ اظهار نظر نهایی که از طریق صدور قرار نهایی صورت می گیرد، پایان تحقیقات مقدماتی را نشان ۵ می دهد و در قالب قرار موقوفی تعقیب، منع تعقیب و قرار مجرمیت تجلی می یابد. در راستای حفظ حقوق شاکی خصوصی باید قرارهای موقوفی و منع تعقیب قابل تجدیدنظر باشد که این امر در بند ن ماده سه ق. ت. د. ع. ۱. به درستی لحاظ شده است. مضاراً اینکه کلیه احکام مزبور باید مستدل و موجه باشند

حقوق متهم در مرحله تعقیب جرم

تدارک و طرح دعوی علیه شخصی است که به عنوان متهم در ارتکاب جرم دخالت داشته است که بر عهده مقام تعقیب است. موضوعات ذیل ضمن دادرسی منصفانه در این مرحله است

تفکیک مقام تحقیق از مقام دادرسی؛ یکی از اصول پذیرفته شده در بسیاری از نظامهای حقوقی است. تحقق یک محاکمه عادلانه با برداشتن مرز بین قاضی و دادستان هرگز به منصه ظهور نخواهد رسید

افشای پرونده تحقیقات برای متهم؛ پرونده دادستانی برای متهم باید پیش از آغاز مرحله دادرسی در دادگاه برای متهم افشا شود. لااقل در مرحله اخذ آخرین دفاع از متهم در دادسرا محتويات پرونده و اسناد و مدارک دادستان باید کلاً برای بازرسی و تنظیم مدافعت در اختیار متهم و وکیل وی قرار داده شود و نباید هیچ نکته‌ای که در گرفتار ساختن متهم مؤثر باشد، از او پوشیده بماند. فی الواقع متهم قبل از محاکمه حق دارد از مفاد پرونده به نحو مقتضی اطلاع حاصل نماید.

طبق ماده ۷۳ ق.آ.د.ک شاکی می تواند در صورت عدم تعارض با محکمانه بودن مفاد پرونده با هزینه خود از پرونده رونوشت تهیه کند. ماده قانونی در مقام بیان نسبت به متهم سکوت اختیار نموده است

حقوق متهم در مرحله دادرسی

چهارمین مرحله رسیدگی به پروسه رسیدگی به جرم است، دادگستری به عنوان مرجع تظلمات عمومی باید در مقام رسیدگی به دعاوی و صدور حکم، نقاب از چهره فرشته عدالت برکشیده و با تمام توان در جهت تحقق عدالت کوشش نماید. بدیهی است حصول این نتیجه مستلزم رعایت تشریفاتی است که بدون آنها امکان تحقق محاکمه‌ای مبتنی بر معیارهای عادلانه میسر نمی‌باشد. شرایط برقراری محاکمه‌ای منصفانه به شرح زیر است:

دادرسی فوری و بدون تأخیر ناموجه؛ دادرسی باید فوری و بدون تأخیر صورت پذیرد. در این صورت محاکمه متهم پاسخی به اختلال ناشی از جرم است که دامان جامعه را فرا گرفته است. در دادگاه ابتدا پس از استعلام هویت متهم باید کیفر خواست علیه او قرائت گردد تا اتهام مورد نظر به وی تقهیم گردد. در این مرحله تنها به اتهام‌هایی که در مرحله تحقیقات مقدماتی مطرح بوده، رسیدگی می‌شود.

شرایط دادرسی نیز عبارتند از برگزاری دادگاهی مستقل، قانونی و بی‌طرف، علنی بودن جلسه دادگاه، حضور هیأت منصفه حداقل در جرایم سیاسی و مطبوعاتی، همراهی متهم به وسیله وکیل دادگستری و بهره‌مندی وی در صورت نیاز از یک نفر مترجم و برقراری آین دادرسی خاص کودکان و نوجوانان به جهت شرایط خاص ایشان و انطباق دادرسی با آموزه‌های جرم‌شناسی است که در ذیل به برخی از آنان اشاره می‌گردد.

بر اساس اصل سی و دوم ق. ۱.۱.ج ۲۴ ساعت پرونده مقدماتی به مراجع صالح قضایی ارسال و مقدمات «محاکمه در اسرع وقت فراهم گردد»

دادگاه قانونی؛ محاکمه باید در دادگاهی صورت پذیرد که به موجب قانون اساسی یا دیگر قوانین کشور تعیین شده و عمومی می‌باشد. دادگاه‌های اختصاصی یکی از موارد ناقض حقوق بشر است. دادگاه باید کاملاً بی‌طرف بوده و تحت تأثیر و نفوذ هیچ عاملی حتی جو حاکم بر جامعه قرار نگیرد. دادرس باید مستقل و به دور از زد و بندهای اداری، مالی و سیاسی باشد و به هیچ جز اجرای عدالت، انصاف و اجرای قانون که خواست واقعی جامعه است، نیندیشد.

در نظام حقوقی ایران به موجب اصل ۱۵۶ ق. ۱.۱.ج [۱] «قوه قضاییه قوه‌ای است مستقل که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسؤول تحقیق بخشیدن به عدالت است». بنابراین قضات در انجام وظیفه دادرسی و احراق حقوق شهروندان باید تحت فشار و اعمال نفوذ دیگر قوای حاکم باشند؛ زیرا ممکن است دستگاه‌های عمومی به ویژه قوه مجریه با اصل تفکیک قوا مستمسک قرار دادن مصالح عمومی در مقابل احکام صادر شده از سوی دستگاه قضایی ایستادگی کنند که در اصل ۵۷ ق. ۱.۱.ج آمده تأمین کننده این مقصود است. همچنین اصل تضمین امنیت شغلی قضات نیز از جمله راه کارهایی است که دادرسان با دارا بودن آن بدون هیچ گونه دغدغه خاطری قادر به رسیدگی و صدور احکام مستند و هاشمی، ۱۳۸۰، ص ۱۸۴). اصل یکصد و شصت و چهارم در این زمینه توقیباتی را مقرر داشته (مستدل خواهند بود [۲].

اصل ۱۶۴ ق. ۱.۱.ج: «قاضی را نمی‌توان از مقامی که شاغل آن است بدون محاکمه و ثبوت جرم یا تخلفی که موجب انفعال است به طور موقت یا دائم منفصل کرد یا بدون رضای او محل خدمت یا سمتش را تغییر داد مگر به اقتضای

مصلحت جامعه با تصمیم رئیس قوه قضاییه پس از مشورت با رئیس دیوان عالی کشور و دادستان کل، نقل و انتقال دوره ای قضاط بر طبق ضوابط کلی که قانون تعیین می کند صورت می گیرد.

برگزاری علنی جلسه دادرسی؛ این مورد یکی از تضمین های مهم در جهت تحقق امنیت قضایی است. بدین معنا که مردم باید بتوانند در جلسات دادرسی حضور داشته باشند تا عملکرد دستگاه قضایی تحت نظارت مستقیم افکار عمومی قرار گیرد و از گرایش به انحراف مصون ماند. همچنین تجربه تاریخی نشان داده که محاکمات سری در دادگاهها منجر به تضییع حقوق اشخاص می شود.

به موجب اصل یکصد و سخت و پنجم قانون اساسی «محاکمات علنی انجام می شود و حضور افراد بلامانع است، مگر آنکه به تشخیص دادگاه علنی بودن آن منافی عفت عمومی یا نظم عمومی باشد یا در دعاوی خصوصی طرفین دعوا تقاضا کنند که محاکمه علنی نباشد».

حضور هیأت منصفه؛ به نظر علمای دادرسی حضور هیأت منصفه به عنوان گروهی که از متن جامعه به عرصه قضاوت می آیند، موجب تقویت و حمایت هر چه بیشتر نظارت و مشارکت مردمی در حفظ و حراست از حقوق و آزادی های اساسی اشخاص در طول محاکمات کیفری محسوب می شود. حضور هیأت منصفه در جریان رسیدگی به جرایم مطبوعاتی و سیاسی تضمین قابل توجهی در حفظ حقوق دفاعی متهمان به جرایم فوق الذکر محسوب می شود.

اصل 168 ق.ا.ج.1 مقرر می کند «رسیدگی به جرایم مطبوعاتی و سیاسی علنی است و با حضور هیأت منصفه در محاکم دادگستری صورت می گیرد».

حضور وکیل دادگستری؛ در محاکمات مهم و جنایی باید حضور الزامی وکیل دادگستری تضمین شود و هیچ محاکمه ای از این نوع بدون حضور وکیل مدافعانه صورت نگیرد. وکیل نیز وظایف وکالتی و دفاع از موکل را باید در نهایت امامت و صداقت و در اجرای واقعی عدالت و قوانین انجام دهد. استقلال مقام قضاوت از وکالت و مرجع تعیین ایشان که به عنوان دو بال فرشته عدالتند، حق دفاع متهم را به بهترین وجه تضمین می نمایند اصل 35 ق.ا.ج.1 مقرر داشته در همه دادگاهها طرفین دعوا حق دارند برای خود وکیلی انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند، باید برای آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد.

در رابطه با این امر مصوبه 1370 مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص انتخاب وکیل توسط اصحاب دعاوی نیز به اصحاب دعوا حق انتخاب وکیل داده و کلیه دادگاه هایی را که به موجب قانون تعیین شده، مکلف به پذیرش آنان داشته است. تبصره یک مصوبه مجمع اصحاب دعوا، روحانی را به انتخاب وکیل مورد نظر خود در دادگاه ویژه روحانیت از میان روحانیان صالح منتخب مجاز نموده و ضمانت اجرای سلب این حق در تبصره دو آمده که هر گاه به تشخیص دیوان عالی کشور محکمه ای حق گرفتن وکیل را از کسی سلب کرده باشد، حکم صادر شده فاقد اعتبار است و برای بار اول به مجازات انتظامی درجه سه و در بار دوم موجب انفصال از شغل قضایی است. تبصره سه نیز وکیل را در موضع دفاع از احترام و تأمین شغلی مقام قضاوت بهره مند کرده است. که البته انتخاب وکیل از میان افرادی، خاص دایره اختیارات متهم را محدود می سازد.

حقوق متهم پس از مرحله دادرسی یا اجرای مجازات

در نظامهای مردم سالار از آنجا که اصل بر مسؤولیت و پاسخگویی کلیه زمامداران و کارگزاران حکومتی می باشد، قصاص نیز از این قاعده مستثنی نبوده، و در مقابل اعمال خود مسؤول می باشند.

متهم در این مرحله در صورت محکومیت، حق تجدید نظرخواهی و اعتراض به حکم صادر شده را دارد و در صورت اجرای مجازات، از قاعده منع تعقیب مجدد بهره می برد. در صورت برائت متهم از موضوع اتهامی، وی علاوه بر بهره مندی از قاعده منع تعقیب مجدد جز در مورد صدور قرار منع تعقیب به علت فقدان ادله که تنها یکبار دیگر با تحصیل دلایل جدید قابل تعقیب می باشد، متهم حق جبران خسارت و اعاده حیثیت را نیز دارد.

اجرای چنین مقرراتی باعث افزایش احتیاط و دقت قصاص در جریان تحقیق و رسیدگی دعاوی در جلوگیری از تضییع حقوق اشخاص است و همچنین به طرفین دعوی و دفاع اطمینان می دهد که در صورت تضییع حقوق دادخواهی و دفاع به لحاظ تقصیر یا اشتباہ قصاص موضوع جبران خسارت پیش‌بینی شده است. مشکل اصلی در جایی است که متهم با رعایت کامل اصول و شرایط قانونی بازداشت شده و سپس برائتش حاصل شده است.

در همین راستا اصل 171 با پذیرش مسؤولیت قصاص و اعاده حیثیت از متهم مقرر می دارد «هر گاه در اثر تقصیر یا اشتباہ قضی در موضوع یا در حکم یا در تطبیق حکم بر موضوع خاص، ضرر مادی یا معنوی متوجه کسی شود، در صورت تقصیر، مقصو طبق موازین اسلامی ضامن است و در غیر این صورت خسارت به وسیله دولت جبران می شود و در هر حال از متهم اعاده حیثیت می گردد».

در مورد متهمانی که با صدور قرار منع تعقیب، بعد از مدتی از بازداشت رها شده‌اند، برخی از نظامهای حقوقی صرف صدور قرار مزبور را از موارد جبران خسارت دانسته‌اند و برخی آن را موكول به اثبات برائت فرد دانسته‌اند بر خلاف اصول فوق، بر اساس ماده 298 ق.ا.د.ع.1.ک متهم می تواند به هزینه خود حکم برائت .((ناصرزاده، 1372، ص 6 خویش را در جواید منتشر سازد. این امر موجب تحمیل هزینه‌ای اضافی بر متهمی است که علی‌رغم پیگرد قانونی برائت حاصل نموده است

حقوق متهم در اسناد فرا ملی

در راستای مطالعه اسناد فرا ملی از طریق مطالعه کنوانسیون‌ها و اعلامیه‌ها تلاش می شود طی تقسیم‌بندی ذیل به صورت موضوعی به مطالعه برخی حقوق متهم که در این اسناد مورد اشاره قرار گرفته، پرداخته شود. شایان ذکر است که ایران به برخی از این اسناد پیوسته که بر اساس ماده نه قانون مدنی در حکم قوانین عادی می باشند

احترام به حیثیت ذاتی افراد؛ متهم حق برخورداری از رفتاری منطبق با حیثیت ذاتی انسان را دارد. در ماده 10 ميثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی [۱] آمده است درباره کلیه کسانی که از آزادی خود محروم شده‌اند، باید با انسانیت و

احترام به حیثیت ذاتی شخص انسان رفتار نمود. بر اساس ماده 17 قرارداد زنو^[2] در مورد معامله با اسیران جنگی مصوب 1949م شرافت و حیثیت متهم باید مورد تعریف غیر قانونی قرار گیرد.

تفهیم اتهام؛ هر متهمی باید از ماهیت جزایی اتهام خود قبل از شروع تحقیقات مطلع گردد تا بدين وسیله بتواند وسائل دفاع مناسب را تهییه نماید. از این حق تحت عنوان حق تفهیم اتهام یاد می‌شود و باید در برگ احضاریه قید گردد. بند 1 ماده 9 میثاق حقوق مدنی و سیاسی در این مورد عنوان می‌دارد «هر کس دستگیر می‌شود، باید در موقع دستگیری از علت آن مطلع شود و در اسرع وقت اخطاریهای دایر بر هر گونه اتهامی که به او نسبت داده می‌شود دریافت دارد».

حق همراهی توسط وکیل دادگستری؛ متهم باید حق داشته باشد که به اتفاق یک وکیل نزد مقام تحقیق کننده حاضر شود. تحقیقات باید در حضور وکیل به عمل آید و محترمانه تلقی نشود.

هر متهمی حق دارد وسائل «ماده 72 قرارداد زنو راجع به حمایت از افراد کشور در حال جنگ 1942م مقرر می‌دارد استدلال لازم جهت دفاع خود را ابراز دارد؛ از جمله می‌تواند گواه آورده و نیز حق دارد از یک نفر مدافع منتخب خود کمک بگیرد. مدافعان مذبور می‌توانند آزادانه با متهم ملاقات نمایند و تسهیلات لازم را برای تهییه مدافعت خود دریافت دارد».

هیچ اسیر جنگی را نمی‌توان «در ماده 99 قرارداد زنو در مورد معامله با اسیران جنگی مصوب 1949م نیز آمده است محکوم نمود مگر آنکه وسیله دفاع داشته باشد و یک نفر مدافع صالح با وی همکاری نماید». همچنین بر اساس ماده 105 همین معاهده اسیر جنگی حق خواهد داشت توسط کسی از دوستان خود همراهی شود و به وسیله یک وکیل منتخب خود دفاع کند. طبق ماده 93 توصیه نامه کنفرانس سازمان ملل متحد درباره حداقل رفتار با زندانیان به منظور مبارزه با جرم م به متهم بازداشت شده امکان داده می‌شود که برابر قانون برای خود وکیل مدافع¹⁹⁵⁷ و چگونگی رفتار با زندانیان زنو تعیین کند.

حق همراهی توسط مترجم؛ علاوه بر حق فوق ماده 72 قرارداد زنو راجع به حمایت از افراد کشور در حال جنگ 1942م مقرر می‌دارد «هر متهمی چه در موقع بازجویی یا دادرسی در دادگاه یک نفر مترجم خواهد داشت، مگر آنکه خود وی از داشتن آن صرفنظر کند. متهم حق عزل یا تعویض مترجم را دارد».

اصل برائت؛ برخی اسناد فرآمیزی به اصل برائت اشاره نموده‌اند. از جمله بند ۵ ماده 19 اعلامیه اسلامی حقوق بشر (بیانیه قاهره) و ماده 9 اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه. ماده 11 اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب 1348 مجمع عمومی سازمان ملل متحد مقرر می‌دارد «هر کس که به بزهکاری متهم شده باشد بی‌گناه محسوب خواهد شد تا وقتی که در جریان یک دعوا عمومی که در آن کلیه تضمین‌های لازم برای دفاع او تأمین شده باشد، جرم او قانوناً محرز گردد».

بند سه ماده چهاردهم میثاق حقوق مدنی و سیاسی مصوب سازمان ملل متحد و کنوانسیون اروپایی حفظ و حمایت حقوق فرد و آزادی‌های اساسی مورخ 1950م نیز به این امر صراحت دارند.

منع شکنجه؛ ماده 5 اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر داشته هیچ کس را نمی‌توان شکنجه کرد یا مورد عقوبت یا روش نیز هر کس حق دارد برای گریز از هر گونه¹⁴ وحشیانه و غیر انسانی یا اهانت آمیز قرار داد. طبق ماده

شکنجه و فشار به جایی پناهنده شود، نیز می‌تواند در سایر کشورها از پناهندگی استفاده کند. در موردی که تعقیب واقعاً مبتنی بر جرم عمومی و غیرسیاسی یا رفتارهای مخالف با اصول یا مقاصد ملل متحد باشد، نمی‌توان از این حق استفاده نمود.

بر اساس ماده 7 میثاق حقوق مدنی و سیاسی هیچ کس را نمی‌توان مورد آزار و شکنجه یا مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه یا خلاف انسانی یا قرذیلی قرار داد. مخصوصاً قرار دادن یک شخص تحت آزمایش‌های پزشکی یا علمی بدون رضایت آزادانه او منوع است.

ماده 20 اعلامیه اسلامی حقوق بشر¹⁴¹¹ هـ نیز دستگیری یا محدود ساختن آزادی یا تبعید یا مجازات هیج انسانی را جایز نمی‌داند مگر به اقتضای شرع؛ و نباید او را شکنجه بدنی یا روحی کرد یا با او به گونه‌های حقارت‌آمیز یا سخت یا منافی حیثیت انسانی رفتار کرد.

ماده 9 اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه هر کس را بیگناه محسوب نموده است مگر کسی که تقصیر او به اثبات برسد. بنابراین اگر بازداشت کسی ضروری تشخیص داده شود، برای تضمین سلامت شخص او، باید از هر گونه اعمال فشار به او که ضروری نباشد، جداً از طرف قانون جلوگیری شود.

اعلامیه جهانی حقوق بشر در ماده 12، میثاق حقوق مدنی و سیاسی در ماده 17 و اعلامیه اسلامی حقوق بشر در بند ب ماده 18 متفقاً تجاوز به حریم خصوصی افراد از جمله استراحت سمع را منوع اعلام کرده‌اند.

دادرسی فوری؛ بند 3 ماده 9 میثاق حقوق مدنی و سیاسی مقرر می‌دارد «هر کس به اتهام جرمی دستگیر یا بازداشت می‌شود، باید او را در اسرع وقت در محضر دادرس یا هر مقام دیگری که به موجب قانون، مجاز به اعمال اختیارات قضایی باشد، حاضر نمود و باید در مدت معقولی دادرسی یا آزاد شود. بازداشت اشخاصی که در انتظار دادرسی هستند، باید قانون کلی باشد؛ لیکن آزادی موقت ممکن است موکول به اخذ تضمین‌هایی بشود که حضور متهم را در جلسه دادرسی و سایر مراحل رسیدگی قضایی و حسب مورد برای اجرای حکم تأمین نماید».

بازداشت افراد باید یک استثناء در حد همه‌چنین با عنایت به بند 3 ماده 4 میثاق، بازداشت اشخاص نباید قاعده کلی شود امکان کوتاه باشد. در صدور قرار بازداشت باید تناسب آن را با اهمیت جرم و شدت مجازات و دلایل و اسباب اتهام و احتمال فرار متهم و امحای آثار جرم و سابقه متهم و چگونگی مزاج و سن وی رعایت شود.

طبق قسمت الف بند دو ماده 5 میثاق، بازداشتی قاعده‌تاً باید به طور انفرادی نگهداری شود؛ زیرا نگهداری وی با محکومان در یک جا با آموزه‌های جرم‌شناسی و علوم جنایی انتطباقی ندارد.

تفکیک مقام تحقیق از مقام دادرسی؛ برای دستیابی به یک دادرسی عادلانه فارغ از هر گونه عوامل ناقص بی‌طرفی که مورد تأکید ماده 6 اعلامیه حقوق بشر اروپایی و بند یک ماده چهارده میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی است صورت پذیرد، ایجاد می‌نماید از طریق دادسر امر تعقیب گردد.

در قانون آینین دادرسی کیفری کشورهای فرانسه، ایتالیا و بلژیک اصل تفکیک مقام بازپرس از نهاد تعقیب یعنی دادستان و دادرس به بهترین نحو پذیرفته شده تا این طریق حقوق و آزادی‌های متهم در پرتو اصل بی‌طرفی تضمین گردد.

اصل تساوی؛ ماده ده اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام می‌دارد «هر کس با مساوات کامل حق دارد دعوا پیش به وسیله دادگاهی مستقل و بی طرف و علنی رسیدگی شود و چنین دادگاهی درباره حقوق و الزام‌های او یا هر اتهام جزایی که به او توجه کرد پاشد، اتخاذ تصمیم نماید». بند ب ماده نوزده اعلامیه اسلامی حقوق بشر (بیانیه قاهره) و ماده چهارده میناق، نیز با بیانی دیگر بر این حق اشاره نموده‌اند.

بند سه ماده چهارده میناق مقرر می‌دارد «هر کس متهم به ارتکاب جرمی شود، با تساوی کامل لااقل از تضمین‌های ذیل بهره‌مند خواهد شد»:

الف – در اسرع وقت و به تفصیل به زبانی که او بفهمد از نوع و علل اتهام خود آگاه شود

ب – وقت و تسهیلات کافی برای تهیه دفاع خود و ارتباط با وکیل منتخب خود را داشته باشد

ج – بدون تأخیر غیرموجه در مورد وی قضاوت گردد

د – در محکمه، متهم حاضر شود و شخصاً یا توسط وکیل مدافع از خود دفاع کند و در صورتی که وکیل نداشته باشد، حق داشتن وکیل به وی ابلاغ گردد و در مواردی که مصالح دادگستری اقتضا کند، از طرف دادگاه رأساً برای او وکیل تعیین بشود که در صورت عجز از پرداخت حق الوکاله هزینه‌ای نخواهد داشت

ه – از شهودی که علیه او شهادت می‌دهند، سؤالی بکند یا بخواهد که از آنها سؤالاتی بشود و شهودی که له وی شهادت می‌دهند با همان شرایط شهود پیشین شهادت دهند

و – اگر زبانی را که در دادگاه به آن تکلم می‌شود، نمی‌فهمد و یا نمی‌تواند به آن تکلم کند از مترجمی مجاناً بهره برد

ز – مجبور نشود علیه خود شهادت دهد یا به مجرمیت خود اعتراف کند

حق دفاع؛ جزء د، از بند سه ماده چهارده میناق اعلام می‌نماید «در محکمه متهم شخصاً یا توسط وکیل مدافع از خود دفاع کند و در صورتی که وکیل نداشته باشد، حق داشتن وکیل به وی ابلاغ گردد و در مواردی که مصالح دادگستری اقتضا کند، از طرف دادگاه رأساً برای او وکیل تعیین بشود که در صورت عجز از پرداخت حق الوکاله هزینه‌ای نخواهد داشت».

بند پنجم ماده نه میناق این حق را شناسایی نموده و بسیاری از کشورها جبران خسارت افرادی را که در بازداشت یا حبس بوده و بعداً بی‌گناه شناخته شده و برائت حاصل کرده‌اند، پذیرفته‌اند.

بنابراین حق دفاع از جمله حقوق فطری و ضامن بقاء جامعه انسانی است

نتیجه گیری

– بنابر اصل عدالت، حفظ امنیت اجتماعی و رعایت حقوق شاکی و متهم از مهمترین اصول در آیین دادرسی کیفری به ۱ شمار می‌رود و تلاش در تحقیق عدالت

اجتماعی و پاسداری از آن بر کل نظام قضایی امری واجب می‌باشد.

– از دیاد جرایم و توسعه عناوین مجرمانه و مقررات مربوط به امور کیفری منجر به تجاوزهایی علیه حقوق و شخصیت² متهم شده است، لذا برقراری تعادل بین لزوم تعقیب مجرم و رعایت حقوق و حفظ کرامت انسانی متهم از واجبات دستگاه قضایی است.

به (۱)– بر پایه مبانی و نصوص موجود در فرهنگ غنی اسلامی، تبدیل میان این دو امر در رویه قضایی امیرالمؤمنین³ خوبی شکل گرفته است و تحقق همه جانبیه عدالت یکی از مختصات عصر حکومت علوی به شمار می‌رود؛ لذا از شیوه‌های عملی ایشان در مصادیق و قضایای خارجی می‌توان اصول و قواعد حقیقی را انتزاع نمود که ضمن جلوگیری از تجاوز به امنیت اجتماعی به حفظ حقوق متهمان بی‌انجامد. از جمله اصل برافت، تساوی در برابر قانون و دادگاه، ممنوعیت شکنجه، تجدید نظرخواهی.

– اهم این اصول در قوانین موضوعه و اسناد فرا ملی که در حکم قانون عادی است و ایران به آن پیوسته مورد عنایت⁴ قرار گرفته است، لیکن مغفول ماندن و عدم اجرای برخی از قوانین موجود از سویی وجود خلاهای قانونی از سوی دیگر، حقوق متهم را در برخی مواضع مورد تعددی جدی قرار داده است.

– بر این اساس لازم است که در نظام قضایی اسلامی که بر پایه اندیشه علوی و فقاهت جعفری شکل می‌گیرد، با تجدید⁵ نظر مبنایی، ضمن نظارت بر حسن اجرای قوانین موجود و بر طرف نمودن خلاهای قانونی، حقوق متهم مورد حمایت قرار گیرد.